ئینتەرنێت و گۆڕانی کۆمەڵگا

ئاراس فەتاح

چەند ساڵێکە ئینتەرنێت، وەکی گەورەترین تۆڕی کۆمپیوتەر، بە چەشنێکی خێرا خۆی خستە ناو پێکهات و جیهانی کۆمەڵایەتی مرۆڤانەمانەوە. ئەم دۆخە نوێیە وای لە زۆربەی و پۆلیتۆلۆگ و سۆسیۆلۆگ و زانایانی ئینفۆرماتیک و دەروونناسان کرد بگەنە ئەو بڕوایەی کە ئینتەرنێت، وەکی بەرهەمێکی کۆمەڵگای زانیاری و تەکنەلۆژیای پەیوەندیی، داهاتووی کۆمەڵگای مرۆڤایەتی لە بناغەوە دەگۆڕێت.

ئەم دەرکەوتە نوێیە، بە تایبەت لەدوای گۆڕانکارییە سیاسی و ئابووری و کولتوورییەکانی جیهانی پۆست ـ پرۆسترۆیکادا، دونیایەیەکی بۆ پێکهێناین کە تێیدا مرۆڤایەتی ڕووبەڕووی چەندین پرسیاری چارەنووسساز کردەوە؛ پرسیارگەلی لەوەی:

* ئایا ئەم گۆڕانکارییە چۆنە و دوارۆژی مرۆڤایەتی بەرەو کوێ دەبات؟
* ئایا ئینتەرنێت دەتوانێت جۆری پەیوەندییە مرۆییەکانمان بە شێوەک بگۆڕێت کە ئێمە بەبێ ئەو نەتوانین هەلبکەین؟
* ئایا ئینتەرنێت چ فۆرمێکی نوێی گۆمەڵگامان بۆ سازدەکات و تاک و گروپەکان چ شوناسێکی نوێی تێدادەدۆزنەوە؟
* ئایا ئێمە دەتوانین کوێرانە پێشوازی لەم دیاردە نوێیە بکەین، یاخود دەبێت لە گۆشەنیگایەکی ڕەخنەگرانەوە تەماشایبکەین؟
* ئایا ئینتەرنێت بۆ خۆی وەکی بەرهەمێکی سەردەمی پۆست مۆدێرنە هەڵگری خەسڵەتی دووفاقەیی نییە وەکی مۆدێرنە هەڵگری بوو؟

بە گشتی ئێمە بەرامبەر بە دوو جۆر لە ڕەخنە و ڕاڤەکرنین سەبارەت بە کاریگەرییە سیاسی و ئابووری و کۆمەلایەتییەکانی تەکنەلۆژیای پەیوەندیی مۆدێرن، ئەو تەکنەلۆژیایەی کە لە سەردەمی دروستبوونی ڕادیۆوە، وەکی مۆدێلێکی پەیوەندیگرتن یان پەیوەندیبەستن، ئامادەیە و بە تێپەڕبوون بە سینەماوە تا دەگاتە ئینتەرنێت. لە لایەکەوە زانا و فەیلەسوفانی وەکو ئێنتزنبێرگەر و مێکلوهان و لیتگەڤن قودرەتی دیموکراسی میدیای ئەلەکترۆنی زەقدەکەنەوە و ئاڕاستەی دوارۆژی بۆ مرۆڤایەتی گەشبینانە دەبینن. لەلایەکی ترەوە و

لەبەرامبەر ئەماندا فەیلەسوفانی وەکو ئەدۆرنۆ و هابەرماس و ڤیریلیۆ و چەندانی تر ترسناکییەکانی ئەم میدیایە بۆ سەر ئازادییە دیموکراسییەکانی ناو کۆمەڵگا و پرۆسەی بەکۆمەڵگابوونی نوێ دەستنیشاندەکەن و دوارۆژی مرۆڤایەتیش ڕووبەڕووی ئەگەری گەورە و ترسناک دەکەنەوە.

بەم چەشنە، وەکی هەموو بوارەکانی دی، ئینتەرنێتیش زانایانی زانستی سیاسی و کۆمەڵایەتی بەسەر دوو بەرەی سەرەکییەوە دابەشکرد.

بەرەی یەکەمیان، ئەو بەرەیەیە کە پێشوزای لە ئینتەرنێت وەکی پانتاییەک یان ڕووبەرێک دەکات، کە دەسەڵات و دەسەڵاتدارێتی تیایدا ئازادە. ئەم بەرەیە ڕای وایە کە ستروکتوری ئەم سیستەمە لە پەیوەندیکردن، هەڵگری بونیادێکی دیموکراسییە، چونکە ئینتەرنێت ڕێگایەکە:

١ـ سنووروالایی: لە جیهانی ئینتەرنێتدا هەموو کەس و گروپێک دەتوانێت پیایدا بێ پاساپۆرت و بێ سانسۆر و بێ لێپرسینەوە و میکانیزمی کۆنترۆڵ چالاک و بزاوت بێت و بێ تەنگوچەڵەمە هاتوچۆبکات. ئینتەرنێت ئەو میدیا ئازادەیە کە مرۆڤ تێیدا دەتوانێت لەلایەکەوە هەموو ئەو زانیارییانەی کە دەیەوێت وەدەستیبخات یان وەربگرێت و لە لایەکی ترەوە هەرچی زانیارییەکیش خوازیاری بێت، بڵاویبکاتەوە. بە مانایەکی دی، ئەم لایەنە ڕایان وایە کە ئینتەرنێت ئەو میدیایەیە کە بێگرفت زانیارییەکان تیایدا نمایشدەکرێن و پەخشدەکرێن و هاتوچۆیان پێدەکرێن.

٢ـ ماڵئاوایی لە سیستەمی «دیکتاتۆرییەتی ڕووبەڕوو» : هەموو کەسێک دەتوانێت لەگەڵ کەسێکی دیکە، لە هەر پنتێکی تری ئەم جیهانەدا، بێئەوەی یەکتر بناسن، پەیوەندی ببەستێ. بەم چەشنە ئێمە بەرامبەر جۆرێک لە پەیوەندی و سیستەمی پەیوەندی دەبینەوە، کە ماڵئاوایی یەکجاری لە سیستەمەکەی پێش خۆی دەکات، واتە لە سیستەمی «دیکتاتۆرێتی ڕووبەڕووبوونەوە»، لەم گۆشەنیگایەوە دەتوانرێت بگوترێت لە هەناوی ئەم جیهانە نوێیە ئەلەکترۆماگنێتییەوە سەرەتای سیستەمێکی کۆمەڵایەتی نوێ لە پەیوەندیبەستن و پەیوەندیگرتن دەستپێدەکات، کە تێیدا جیهانی ڕووبەڕووبوونەوە ماناکانی خۆی لەدەستدەدات و شاشەکان و هێڵە ئەلەکترۆماگنێتییەکان دەبن بەو پەنجەرە و ڕێگا و کەرەسانەی کە تاک لە دووتوێیانەوە دەتوانێت تەماشای هەموو دونیای پێبکات و لە ڕێگاشیانەوە پەیوەندی بە هەموو گونجێکی ئەم جیهانەوە بکات. واتە، هەموو مرۆیەک لەم سەردەمەماندا، لە ماڵەوەڕا دەتوانێت بۆ کتێبخانە و مۆزەخانە و پێشانگاکان بچێت، لە ژووری کارکردنیەوە دەتوانێت کاروباری

بانکی و ئیدارییەکانی جێبەجێبکات، بەبێئەوەی ماندوێتی ئەوە بکێشێ لەم بانکەوە بۆ ئەو دائیرە هاتووچۆبکات، بۆ ئەوەی پێداویستییەکانی پڕبکاتەوە، یان وەزیفەکانی جێبەجێبکات.

٣ـ کۆتاییهاتن بە تەگەرە بیرۆکراتییەکان: لە جیهانی ئینتەرنێتدا، چیدی ئێمە توانای ئەوەمان دەبێت جێگای کارەکانمان بۆ گونجی ماڵەوەمان بگوازینەوە و شوێنی کار چیدی ئەو جێگایە نەبێ کە چەند کارمەندێک لە ژوورێکدا پێکەوە کاربکەن کە ناوی دائیرەیە، بەڵکو چەشنی نوێی کار و جۆری نوێی کۆمپانیامان بۆ دروستدەبێت کە جیهانی ئینتەرنێت خۆی بەرهەمیهێناوە. بەم چەشنە ئینتەرنێت گۆڕانکاری جەوهەریی لە بونیادی کاری تەقلیدیدا دروستدەکات، بە جۆرێک کە چیدی هیچ دەزگا و کۆمپانیایەک و فابریک و وەرشە و زانکۆ و لەشکر و قوتابخانەیەک بەبێ ئینتەرنێت ناتوانێت مۆبیل و بزاوت و چاپووک بێت و بە بەرتاقای خێرایی زانیاری لەم سەردەمەماندا کاربکات.

٤ـ سەرهەڵدانی کۆمەڵگای گلۆباڵ: لە ئینتەرنێدا هیچ پایەیەکی کۆمەڵایەتی ئەو ڕۆڵە نابینێت کە ئێمە لەناو جیهانی کۆمەڵگادا بەدیدەکەین. واتە لە جیهانی ئینتەرنێتدا نە پایەی کۆمەڵایەتی، نە پایەی ئابووری و سیاسی و گرووپی نەتەوەیی ڕۆڵنابینێت، بەڵکو ئەوەی لەم جیهانەدا ڕۆڵدەگێڕێت بریتییە لە هێزێ ئارگومێنت (قەناعەتپێکردن). لە ئینتەرنێتدا، ناکەسترین کەس دەتوانێت گەورەترین نمایشی کەسێتی خۆی بکات. هەژارترین کەس دەتوانێت گەورەترین ماڵ بۆخۆی دروستبکات، بچووکترین کۆمپانیا دەتوانێت خۆی بە زلترین دەزگا بفرۆشێت، بێماناترین هێزی سیاسی دەتوانێت خۆی پف بدات و وەکی هێزێکی کۆمەڵایەتی گەورە خۆی بنوێنێ.

بەگشتی، ڕەخنەگرانی ئەو بۆچوونە گەشبینییانەی کە لە چوار خاڵی سەرەوەدا باسمان لێوەکرد، جۆرێکی تر لە ڕاڤەکردنیان بەرامبەر بە ئینتەرنێت هەیە. ئەوان لەبری گەشبینی، لە دڵەڕاوکێی ئەوەدان کە ئینتەرنێت هەڵگری بڕێک ئەگەری ترسناکە. ئەوان ڕایان وایە کە زۆرینەی دانیشتووانی ئەم جیهانە خاوەنی ئەم تەکنەلۆژیایە نین، لێرەوە ئاسان نییە باس لەوە بکەین کە چیدی ئەم دونیایە، دونیایەکی دیموکراسییە و شانسەکان وەک یەکن. لە جیهانێکدا کە لە کیشوەرێکی وەکو ئەفریقا داهاتی مانگانەی تاکەکەسێک (١) دۆلارە لە ڕۆژێکدا و، تا ئێستاش زۆربەی خەڵکی ئەو جیهانە بێبەرین لە ئاوی خواردنەوە و کارەبا و خانوو، ئاسان نییە باس لە هاوشانسی و هاوکاتی و هاوکاری مرۆڤانە بکەین..

بەم چەشنە دەتوانرێت لە گۆشەنیگایەکی ترەوە تەماشای دونیای نمایشگەرایانە و ڕازاوەی ئینتەرنێت و کۆمپیوتەر بکەین. پەنجە بۆ ئەو ڕاستییە شاراوانە درێژبکەین کە ئینتەرنێت فۆرمێکی نوێ لە دابەشکردنی دەسەلات و سەرمایە بەرهەمدەهێنێت. دابەشکردنی کۆمەلایەتی لەسەر ئاستی واقیعەوە دەگوازێتەوە بۆ سەر ئاستی کولتوورێکی ئەلەکترۆموگناتسی. واتە ئەو مانا فیزیکییانەی کە لەناو دونیای کۆمەلگادا دەیبینین، دەچێتە سەر ئەو مانا «نا ـ فیزیکی»یانەی کە لە دونیای ئینتەرنێتدا خۆی دەبینێتەوە؛ ئەو جیهانەی کە بە جیهانی ڤیرتوئێل (virtuell) ناسراوە.

ڕەخنەگرانی جیهانی ئینتەرنێت ڕایان وایە، کە ئەم دونیایە دونیایەکی نوخبەوییە؛ دونیایەکە نوخبەکان دەوری گەورەی تیادەبینن؛ نەک هەر ئەمە، بەڵکو ئینتەرنێت ئەو میدیایەیە کە بەردەوام نوخبەی نوێمان بۆ بەرهەمدەهێنێ و فڕیاندەداتە ناو جیهانی واقیعی کۆمەلایەتییەوە، ئەمانەش بە جۆرێک لە جۆرەکان کاریگەری گەورەیان لەسەر پرۆسە کۆمەلایەتییەکاندا بەجێدەهێلن. لێرەوە بە بڕوای ئەوان ئینتەرنێت سیمبولێکی ئەلەکترۆنییە کە ڕەنگدانەوەی سیستمی سەرمایەداری مۆلتی نەتەوەییە. بە کورتی ڕەخنەگرانی ئەم چەمکە بڕوایان وایە «جیهانی سێ» ناتوانێ بە ئاسانی ببێ بە هاوولاتی ئەم نیشتمانە بێجوگرافیایە. بۆیە ئەوان وایدەبینین کە ئێمە ناتوانین بە ئاسانی ئەو تێڕوانینە میکانیزمییانە قبووڵبکەین کە ئینتەرنێت بەو شێوە خۆشبینە دەخاتە بەردەممان و بە مالی ئازادی هەموو کەس و گروپ و نەتەوەیەکی دەبینێ.

ئینتەرنێت لە نێوان نماییش و دەقدا

لە ڕاستیدا ئەوە هێزی ئارگومێنت نییە کە سنوورە کۆمەلایتییەکان لە جیهانی ئینتەرنێتدا دەسڕێتەوە، بەڵکو ئەو هێزە خۆنمایشکەرانەیە کە چاوانی ئێمە بە ئاڕاستەیەکدا دەبات و دونیایەکی گەورەترمان پیشاندەدات لەو دونیایەی کە کەس، یان لایەنی خۆنمایشکەر لە ڕاستیدا هەیەتی. هێزی ئارگومێنت کاتێک دەتوانێت ببێتە ئەو هێزەی کە ئێمە باوەڕی پێبهێنین، کە لە قۆناغی خۆنماشکردنەوە بچێتە قۆناغی دەق، لە قۆناغی شەفەوییەوە بچێتە قۆناغی نووسین. ئەو بڕوایەی وایدەبینێت کە ئینتەرنێت جیهانی ئارگومێنتە، دەتوانێت تەنێ لە هەندێ بواری ڕووتی بینین و بیستندا ڕاست بێت، بەلام لە بواری دەقدا تووشی کێشەی گەورەدەبێت. چونکی بەدەر لە هۆکارە تەندروستییەکان کە مرۆڤ ناتوانێت لەگەڵ شاشەی کۆمپیوتەر واهەڵسوکەوت بکات، وەکی ئەوەی لەگەڵ کتێبدا دەیکات، ڕاستییەک هەیە کە

بناغەی بنەمای میدیای دیگیتالی نوێیە، ئەویش ئەوەیە کە چ کۆمپیوتەر و چ ئینتەرنێتیش میدیای خوێندنەوە نین، بەڵکو پتر میدیای ئۆرگانیزەکردن و پاراستن و نمایشکردن و وەرگرتن و ناردن و کۆنترۆڵکردنی زانیارین.

ئینتەرنێت گەورەترین پەراوێزە لە گەروەترین کتێبدا. کاتێک دەڵێم ئینتەرنێت جیهانی خوێندنەوە نییە، مەبەستم لەوەیە کە جیهانی ئینتەرنێت لەسەر بناغەیەکی شاقوولی بیناکراوە، بە پێچەوانەی جیهانی کتێب و ڕۆژنامە و گۆڤار کە جیهانێکی ئاسۆییە. بۆئەوەی کتێبێک یان ڕۆژنامەیەک بخوێنینەوە، دەبێت بەشێوەیەکی ئاسۆیی بیخوێنینەوە، بەڵام بۆئەوەی لەئینتەرنێتدا زانیاری وەربگرین، دەبێت بەردەوام بەرەو خوارەوە کلیک بکەین. واتە ئێمە کاتێک دەچینە ناو ئینتەرنێتەوە دەبێت لەو سەرەتایەوە دەستپێبکەین کە ئەم جیهانە تا ناکۆتا بەرەو خوارەوەمان دەبات؛ واتە ئینتەرنێت بە مانایەکی تر قووڵترین ژێرزەمینە کە ڕووناکە، بەڵام ئەم ڕووناکییە مانای ئەوە نییە کە تێیدا وون نابین. گەر مرۆڤ لە جیهانی واقیعیدا لە تاریکیدا وون ببێت، ئەوا لە جیهانی ڤیرتوئێلدا کە جیهانی ئینتەرنێتە، لە ڕووناکیدا ووندەبێت.

ئەم جیهانە لەسەر بناغەیەکی زۆر سانا دروستکراوە و ڕۆژ لە دوای ڕۆژیش لە گەورەبوون و ئاڵۆزبووندایە. بە ساکاری دەتوانین بڵێین، کە ئینتەرنێت لەسەر خودی مۆدێلی کۆمپیوتەر، لە خانوویەک پێکهاتووە کە لە چەندان ژوور و هەر ژوورەی لە چەندان دۆلاب و هەر دۆلابەی لە چەندین چەکمەجە و هەر چەکمەجەی لە چەندین مەلەف و هەر مەلەفەشی لە چەندین بەش و هەر بەشەشی لە چەندین بابەت و هەر بابەتەشی لە چەندین پۆلێن و ... هتد ئیدی ئەم دونیایە دەتوانین تا ناکۆتا و تا فەنتازیای ڕێکخستن و ئۆرگانیزە و کۆنترۆڵ کاربکات، گەورەبکەینەوە. جیاوازی ساکاری بینای نێوان کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت بریتییە لەوەی کە کۆمپیوتەر خانوویەکە کە هەموو دونیای خۆتی تێدا ئۆرگانیزە و کۆنترۆڵدەکەیت و کلیلەکانیشی بەدەست خۆتەوەیە، بەڵام ئینتەرنێت دەشتێکی نافیزیکی واڵایە و هەموو کەسێک دەتوانێت خانووی وەهمی خۆی تێدا دروستبکات. جگە لەم جیاوازییە، وەکو ووتمان ئینتەرنێت لەسەر بناغەی پەراوێزی کتێب دروستبووە، واتە دەتوانین بە جیهانێکی بچوێنین کە لە چەندین ژێرزەمین پێکهاتووە و لە توانایدایە لەگەڵ هەموو خانووەکانی دی و لەگەڵ هەموو ژێرزەمینەکانی دی بمانبەستێتەوە. بە مانایەکی دی ئەوی لەم خانووەدا نمایشی خۆی دەکات، خاوەنی کلیل نییە. دیارە دەتوانێت مێوانی تایبەتی بۆ خۆی دروستبکات و کلیلی تایبەتیان بداتەدەستەوە، گەر ئەو خۆنمایشکردنە چووە ئاستی کڕین و فرۆشتن، بەڵام لە بناغەدا دەبێت هەموو دەرگاو

پەنجەرەکانی بۆ مێوانەکان والآبکات و ئەمەندە خزمەتیان بکات تاوەکو وایانلێبکات زۆرترین کات لای بمێننەوە. چونکی لەم جیهانە ئەلەکترۆنییەدا ئێمە ئیمکانییەتێکی گەورەی شوێنگۆڕین و جێگۆڕکێمان هەیە. ئێمە دەتوانین هەمیشە لە نیشتمانێکەوە بۆ ئەوی دی هاموشۆبکەین. ئەو نیشتمانەی کە بە دڵمان نەبێت و خزمەتگوزارییەکەی و خۆنمایشکەرییەکەی ناچیزبێت، دەتوانین بە پرتەی ماوسێک زوو بە جێیبهێڵین. شایانی باسە، بە پێی ئەو هەڵژمارانەی کە کراون، هەموو ئادرەسێکی ئینتەرنێت کە مێوانێک دەخوازێت بچێتە ناوییەوە، تەنها (١٠) چرکە چاوەڕێدەکات، تاوەکو لاپەڕ (لینک)ێکی بۆ بکاتەوە، لەوە بترازێت، زۆربەی زۆری هاونیشتمانییە نافیزیکی و ڤیرتوئێلییەکان (virtuell) چاوەڕێ ناکەن و سەفەری خۆیان بەردەوام پێدەدەن و بەدوای نیشتمانی تردا دەگەڕێن.

ئینتەرنێت ئەو خانووە جاڵجاڵۆکییەیە کە بەردەوام لە گەورەکردنەوەی ڕووبەرەکانیدایەو تاڵەکانی بە چەشنێکی خێرا لە کشان و چنینی خانەی تردایە. یەکێک لە لۆژیکەکانی ئەم ئەم جیهانە ڤیرتوئێلە ئەوەیە کە هیچ ڕووبەرێک نامێنێتەوە کە بێبەریبێت لە پەلاماری جاڵجاڵۆکییانەی ئەم دەرکەوتە. واتە بۆئەوەی هەبیت، دەبێت بەشێک بیت لە کۆمەڵگای ئەم سیستەمە نافیزیکییە.

کۆمەڵگا وەکو سیستەمێک لە پەیوەندی

گەر جاران زانایانی سۆسیۆلۆگ و ئەنترۆپۆلۆگ و ئێتنۆلۆگ و پۆلیتۆلۆگەکان لە دوو چەشن لە سیستمی پێکەوەژیانی کۆمەڵایەتی مرۆڤ دەدوان، واتە لە کۆمەڵ و کۆمەڵگا، ئەوا ئێستا پێشکەوتنی تەکنەلۆژیا ناچارماندەکات لە فۆرمی نوێی کۆمەڵگا بدوێین. گومان لەوەدا نییە کە ئێستا زیاد لە زاراوەیەک بۆ بەرجەستەکردنی جەوهەری کۆمەڵگای مۆدێرن لەناو زانستە سۆسیۆلۆگی و سیاسییەکاندا بەکاردەهێنرێن، بۆ نموونە زاراوەگەلێ وەکو «کۆمەڵگای پیشەسازی» یان «کۆمەڵگای زانیاری» یان «کۆمەڵگای خزمەتگوزاری» یان لەم کۆتاییەدا «کۆمەڵگای ریسک» پەیدا دەبێت و چ جای دەگاتە ئەو چەمکە نوێیانەی کە لە دوای سەرهەڵدانی ئینتەرنێتەوە پەیدابوون، وەکو کۆمەڵگای سایبەرسپەیس (Cyberspace) یان کۆمەڵگای ڤیرتوئێل (virtuell) و ... هتد.

کۆمەڵگا پێکهاتێک نییە وێنابکرێت بەبێ بوونی سیستەمێک لە چڕیی پەیوەندی و گەیاندن (Kommunikation). واتە ئێمە ناتوانین وێنەی هیچ کۆمەڵگایەک بکێشین و وێنای هیچ

کۆمەڵگایەک بکەین، گەر چالاکییەکی پەیوەندیی چڕ لە نیوان ئەندامان و ڕەگەز (Element) و جومگەکانیدا نەبێت. بە مانایەکی دی کۆمەڵگا پێکهاتی کۆی ئەو پەیوەندییانەیە و لە دەرئەنجامی پەیوەندییەکی ئۆرگانی ئەم کایانەدا گەشەدەسەنێت.

کەواتە لێرەدا و لەم گۆشەنیگایەوە دەتوانین بڵێین کە مێژووی کۆمەڵگا لەو چرکەساتەوە دەستپێدەکات کە تۆڕیکی (Network) ئاڵۆز لە پەیوەندی کۆمەڵایەتی دروستدەبیت. تۆڕێک کە ئێمە نایبینین، بەڵام تیایدا دەژین.

سەرهەڵدانی کۆمەڵگای مۆدێرن و دروستبوونی تۆڕێکی ئاڵۆز لە پەیوەندی، مانای تێکشکاندنی فۆرم و نۆرم و بەهای پەیوەندی کۆمەڵایەتی سیستمی کۆمەڵە (جماعة) و ماڵئاواییکردن لە پرنسیپی پەیوەندی کۆمەڵی «ڕووبەڕوو» (Face to Face). کۆمەڵگا واتە پرۆسەی ئاوێزانبوون یاخود ئاوێزانکردنی زیاد لە کۆمەڵێکە لە پانتاییەیکی مەکانی (شوێن) گەورەتر لە پانتایی کۆمەڵە بچووکەکان.

بەرهەمهاتنی ئەم چەشنە لە تۆڕی کۆمەڵایەتی مانای دروستبوونی ڕووبەرێک لە سنورکێشانی پەیوەندیی دەگرێتەوە؛ واتە ناوچەکان و هەرێمەکان و گروپە جیاجیاکان و تەنانەت تاکەکانیش هەموو لەناو ئەم تۆڕی پەیوەندییەدا بەیەکترەوە دەبەسترێنەوە، بەڵام مەسافەیەک لە نێوانیان دەمێنی. ئەو مەسافەیە یا ئەو ڕووبەرەش بە دروستبوونی سیستەمێک لە هاوکاتێتی و هاوساتی ژیانی ئەو مرۆڤانە بە یەکترەوە دەبەسترێتەوە. واتە کۆمەڵگا بە حوکمی بوونی ئەو تۆڕە جەنجاڵە، ئەندامانی لە یەک ساتدا دەتوانن زانیاری دەربارەی ڕووداو و کێشە و ململانێکانی ئەو کۆمەڵگایە وەربگرن.

بۆئەوەی ڕوونتر ئەم بۆچوونەم نیشانبدەم، دەتوانم بڵێم داهێنانی سیستەمی پۆست (بەرید) گرنگترین چرکەساتە لە پرۆسەی دروستبوونی کۆمەڵگا؛ پاشان بەردەوام داهێنانی نوێ دەبێتە خێراترکردن و ئاڵۆزتربوونی ئەم پێکهاتە و چەشنی ڕێکخستنی کۆمەڵایەتییەکەی. بۆ نموونە شەمەندەفەر و ئۆتۆمبیل و فڕۆکە و ڕۆژنامە و ڕادیۆ و تەلەفیزیۆن و لە سەردەمی ئەمڕۆشماندا کۆمپیوتەر و ئینتەرنێت، کە کۆی پێکهاتی کۆمەڵگا بەرەو گۆڕانیکی بناغەیی دەبات و ڕەهەندەکانی بەکۆمەڵگابوونی نوێ تێیدا هەڵگری چەندان ئەگەری گەشبینی و ڕیسکە.

ئەم داهێنانە، واتە تەکنەلۆژیا و میدیای نوێ، بە تەنها خێرایی پەیوەندییەکان دروستناکەن، بەڵکو لە هەمان کاتیشدا کۆتایی بە باڵادەستێتی شوێن دەهێنێ و شوێنە چەپەک و دوورەکان مانایەکیان لە سەردەمی گواستنەوەی خێرا نامێنێ؛ لە سەرووی هەمووشییەوە ئەم پرۆسەیە

بەردەوام چەشنی نوێ لە ڕێکخراوی سیاسی و کۆمەڵایەتیمان بۆ بەرهەمدەهێنی، کە بەم فۆرمەی ئێستا لە سەردەمی گلۆبالیزەدا هەیەتی، جاران بوونی نەبوو.

گەر تەماشای مێژووی نەتەوە و دەوڵەتی نەتەوەیی لە وڵاتێکی وەکو ئەڵمانیادا لە سەدەی (١٩) بە ڕوونتر بڵێم شۆڕشی (١٨٤٨ـ ١٨٤٩)، بکەین، دەبینین کە بەبێ سەرهەڵدانی شەمەندەفەر ناکرێت ڕاڤەبکریت. بە هەمان شێوەش لە کوردستانی دوای ڕاپەڕین کاریگەری ئەم تەکنیکە نوێیانە دەبینین بەسەر پرۆسەی بەکۆمەڵگابوونەوە و ئەو ڕاستییەمان بەتەواوەتی لەلا بەرجەستەدەبێت، کە جگە لە هۆکارە سیاسییەکان، بەبێ ئینتەرنێت و ساتەلایت و کەرەسەکانی دی پەیوەندیگرتن، لە زۆر ڕەهەنددا کوردستان بە ئاسانی نەیدەتوانی بەم چەشنە بمێنێتەوە کە ئێستا هەیە. هەموو ڕێکخراوە سیاسی و مەدەنییەکان بە ڕێگای ئینتەرنێت و کەرەسەکانی دی ڕاگەیاندن و بڵاوکردنەوە و پەیوەندیگرتن فۆرمێکی دی لە ئامادەبوون و چالاکی دەنوێنن کە جاران لە ئاستێکی تەسکی کۆمەڵایەتیدا بۆیان دەرەخسا.

کەرەسەی پەیوەندی و گەیاندن لە ئۆتۆمبیل و شەمەدەفەروە بگرە و بە تێپەڕبوون بەسەر فڕۆکەوە تا دەگاتە ئینتەرنێت لە سەدەی بیستدا سنووری دەوڵەتی نەتەوەیی تێکدەشکێنێت و کۆمەڵگای نەتەوەیی لە «کۆمەڵگای هێلّی شەمەندەفەر»ـەوە بۆ «کۆمەڵگای زانیاری» دەگۆڕێت، کە کۆمەڵگایەکە تێیدا چیدی «ئەوتۆبانی ئۆتۆمبیل» زاراوەی گرنگ نییە، بەڵکو «ئەوتۆبانی زانیاری». ماوەی چەند ساڵێکیشە لەسەر «کۆمەڵگای جیهانی» یان «کۆمەڵگای گلۆبال» گفتوگۆ دەکرێت، ئەو کۆمەڵگایەی کە هاونیشتمانی جیهانی بەرهەمدەهێنێت و چیدی ئەم هاووڵاتێتییە مانایەکی تیۆری نییە، بەڵکو بەرەو ئەوە دەڕوات مانای سیاسی و ئابووری کولتووریی نوێ لە خۆی بگرێت. یەکێک لە نموونە نوێکانی پرۆسەی بەکۆموڵگابوونی نوێ لە کیشوەری ئەورووپادا دەبینرێت. ئەورووپا ئەمڕۆ، بە هۆی یەکێتی ئەورووپییەوە لەسەر ڕێی ئەوەیە کە ببێتە کۆمەڵگایەکی ئەورووپی. هەنگاوی یەکەمیان بۆ ئەم کارەش نا، کە لە ناوبردنی دراوە نەتەوەییەکان و یەکبوونی لە دراوی ئەورووپیدا (ئۆیرۆ) بەرجەستەبوو. ئەمەش ئەو گۆڕانەیە کە لە چەمکی بەکۆمەڵگابوونی نوێدا دروستدەبێت و هێدی هێدی ماڵئاوایی لە چەمکی (کۆمەڵگای ـ نەتەوەیی) دەکات.

دەرەنجامی ئەو شیکارەی سەری دەمانگەیەنێتە ئەو ڕاستییەی کە بڵێین کۆمەڵگا بە شێوەیەکی گشتی لە فۆرمی (کۆمەڵگای ـ نەتەوەییدا) بەرجەستەدەبێت و لەناو ئەو چوارچێوەیەشدا وێنەی خۆی وەردەگرێت. فۆرم وەرگرتنی کۆمەڵگا و درووستبوونی نەتەوە، بە

درێژایی مێژووی دروستبوونی دەوڵەتی نەتەوەیی، تەواوکەری یەکتر بوون و لە پەیوەندییەکی ئۆرگانیدان بەیەکەوە.

لای یەکێکی وەکو ئەندەرسۆن ناتوانین بەبێ چاپ و پەخش و کاپیتالیزم باس لە کۆمەڵگا بکەین، لای گیدینزیش نەتەوە دەبێت بە قەوارەی کۆمەڵگا. گەر لای ئەندەرسۆن نەتەوە ئەو کۆمەڵە بەوێناکراوە بێت کە لە واقیعدا فۆرمی کۆمەڵگا لە خۆیدەگرێت، ئەوە لەناو جیهانی میدیای نوێ و بەتایبەت ئینتەرنێتدا خەسڵەتی دیگیتالێبوونی بوون لە خۆیدەگریت. لەم جیهانەدا دەشێت شۆڕشەکان و کودەتا و چالاکییە تیرۆریستەکان و دەیان کردەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئابووری و فەرهەنگی تر چالاکییەکانیان بگوێزنەوە ناو ئینتەرنێت و لەوێ خۆیان ئۆرگانیزەبکەن. بۆ نموونە لە بواری سیاسیدا بوونی ئەم نیشتمانە ڤیرتوئێلە بە نیشتمانی گروپە تیرۆریستییەکان و گروپە نازییە نوێکان و ڕاستڕەوە ڕادیکالییەکان و چەندانی دیش، کێشەیەکی گەورەی لە ڕووی ئاساییشەوە بۆ چەندین دەوڵەت و سیستمی جیهانیش دروستکردووە.

ئێمە بە هۆی تەکنەلۆژیای پەیوەندیگرتنی نوێوە لە فۆرمی ئینتەرنێت، ڕووبەڕووی دەرکەوتێکی نوێتر دەبینەوە کە بریتییە لە پێکهاتنی «کۆمەڵگایەکی ڤیرتویلی»، واتە ئەو کۆمەڵگا نافیزیکییەی کە کۆی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکان و چالاکیی کۆمەڵایەتی دەزگا کۆمەڵایەتییەکانی تێدەخزێت و ئیستاش، بە هەموو ئەو ئەگەرانەی کە لەناو خۆیدا هەڵگرێتی، لە پرۆسەی بە کۆمەڵگابوونی نوێدایە.

مێکلوهان و گوندە گلۆباڵەکەی

کاتێک قسە بێتە سەر سۆسیۆلۆگی کەنەدی مێکلوهان (Marshall McLuhan)، دەبێت باس لە لەو ڕستە بەناوبانگەی بکەین کە ئەمڕۆ بووەتە بەشێک لە خوێندنەوەی جیهانی ئێستامان. کەم نووسەر هەیە کە باس لە گلۆبالیزەبوون بکات، ئەو ڕستەیەی مێکلوهانی نەکردبێتە پاشخانی خوێندنەوەکەی. مێکلوهان لە سالانی شەستەکان و هەفتاکاندا تیۆری میدیای سەرتاپا سەرلەنوێ داڕێژا و لەو ڕستە بەناوبانگەیدا کە کۆی لێکدانەوەکانی لەسەر بینادەکات، ڕای خۆی بەرجەستەدەکات؛ ئەو دەڵێت ئەم جیهانەی ئێمە چیدی وەکی «گوندێکی گلۆبال»ی لێهاتووە. مێکلوهان ئەو کەسە بوو کە پێش ئەوەی تەلەفیزیۆن ببێتە ئەندامێکی تری ناو هەموو خێزانێک، باسی لە تۆڕێکی ئەلەکترۆنی گلۆبالی بۆدەکردین کە دەتوانین بە ڕاشکاوییەوە بڵێین، کە پێشبینی ئینتەرنێتی تێدا بەدیدەکرا.

میدیا ئەو کایەیە کە کۆی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکانمان دەگۆڕێت و چەشنێکی نوێش لە پرۆسەی بەکۆمەڵگابوون دێنێتەئاراوە. لوهان لە کتێبە سەرەتاکانی کە تاووتوێی «کولتووری چاپ»ی تێدادەکات، ڕای وایە لەو کاتەوەی گوتنبێرگ، چاپی کتێبی داهێنا، ئێمە دەتوانین باس لە سەرەتای هەڵوەشاندنەوەی سیستمی عەشیرەت بکەین و قۆناغێکی دی دێتەکایەوە کە قۆناغی دروستبوونی تاکە. پەیوەندی شەفەوی، ئەو کولتوورەیە کە هەمیشە گروپمان بۆ بەرهەمدەهێنێت، بەڵام کولتووری چاپ و کتێب ئەو میدیا نوێیەیە کە تاکەکانی گروپ لەیەکتر دادەبڕێت و فەردانییەت (Individualismus) دەبێتە بەرهەمەکەی.

سەردەمی ئێستامان، ئەو سەردەمەیە کە هەموو ئادەمیزادەکان لەناو بونیادێکی تۆڕئاسای ئەلەکترۆنیدا دەژین. ئەم جیهانە، گۆڕان نەک لە کۆی پەیوەندییە مرۆییەکانمان دروستدەکات، بەڵکو چەشنێکی نوێ لە کولتوور بەرهەمدەهێنێ و فۆرمێکی نوێ لە دەستەی کۆمەڵایەتی دێنێتەکایەوە. یەکێک لە خەسڵەتەکانی ئەم دەرکەوتە نوێیە، بریتییە لە «لامەرکەزی ـ کردن»ی ئاڵوگۆڕی زانیارییەکان کە لە شێوەیەکی تۆڕئاسادا خۆی بەرجەستەدەکات. ئەم میدیا نوێ ئەلەکترۆنییە مرۆڤەکان لەیەکتر نزیکدەکاتەوە وامان لێدەکات کە دونیا لە گۆشەنیگایەکی ترەوە ببینین بەرپرسیارێتییەکانمان گەورەتر و ترسناکییەکانیش مەزنتر و خەونەکانیش فراوانتر بێت.

میدیا گەورەبوونی جەستەی زانیاری مرۆڤە. تێگەیشتن و بیرکردنەوەی مرۆڤ بە چەشنێکی ترسناک لەژێر کاریگەری میدیادایە و ئاڕاستەکانی بە جۆرێک لە جۆرەکان دیاریدەکات. پەیامی ئەم میدیایە بریتییە لەوەی کە چیدی ئێمە لە سێبەری خێرایی و ناوەرۆک و مۆدێلەکانی ئەودا دەژین.
ترسناکییەکە لەوەدایە کە بەشێکی گەورەی میکانیزمی کاریگەرییەکانی میدیا بە چەشنێکی نائاگایانە شوێنپێکانی خۆی لە هۆش و نەستماندا بەجێدەهێڵێت. میدیا بە مانایەکی تر گەورەبوونەوەی خودی خۆمانە و چونێتی تێگەیشتنمانە لە دونیا.

مێکلوهان جیاوازییەک لە نێوان ڕادیۆ و فیلم لەلایەکەوە و تەلەفۆن و تەلەفیزیۆن لەلایەکی ترەوە دادەنێت. ئەو وایدەبینێت کە ڕادیۆ و فیلم دەچنە خانەی «میدیای گەرم»ـەوە و، چونکی ئەم دوو میدیایە لەگەڵ یەک هەستی دیاریکراودا دەدوێن، یان یەک هەست دەدوێنن، بە پێچەوانەشەوە تەلەفۆن و تەلەفیزیۆن دەچنە خانەی «میدیای سارد»ـەوە، چونکی چەند هەستێکمان دەجوڵێنن و وامان لێدەکەن کە پێیانەوە بەندبین. بەمانایەکی تر ئەو پێماندەڵێت

هەموو تەکنەلۆژیایەک ئۆرگانێک لە ئۆرگانەکانمان بەهێز و گەورە دەکات، یان توانایەکی دیاریکراومان بەرفراواندەکات. ئەم حاڵەتەش دەرئەنجامێکی لۆژیکی لەگەڵ خۆیدا بەرهەمدەهێنێ، ئەویش لاوازبوونی بەشەکانی تری ئۆرگانە مرۆییەکانمانە، لە کاتێکدا کە بەشێکیان بەهێزدەبن، ئەوانی دی بەرەو لاوازی دەڕۆن.

ئەزموونە مرۆییەکانمان، بەڕای ئەو، هەمووی بەرەو ئەوە دەڕوات کە بگوازرێتەوە ناو میدیای ئەلەکترۆنی. ئینتەرنێت بۆیە دەچێتە خانەی میدیای ساردەوە، چونکی جیهانێکی نافیزیکی و (ڤیرتوئێل ـ virtuell)مان بۆ بەرهەمدەهێنێت. واتە گوازتنەوەی هەموو ئەو ئەزموونانە بۆ ناو میدیای سارد، بۆ نموونە گەمەی شەڕکردن (Action game)، ئەو دەرکەوتە نوێیەیە کە جگە لە ترسناکییە پەروەردەییەکانی بۆ سەر گەنج و لاوان، ترسناکی گۆڕانی هەقیقەتمان بۆ دونیای فەنتازیای فیرتوئێلی بۆ دروستدەکات. لە گەمەی جەنگدا، کەسی گەمەکەر دەتوانێت بێژمارە خەڵک، یان دوژمنی خەیاڵی بکوژێ، بێئەوەی هیچ ماتەمینی و هەستێکی نەدامەتی لادروستببێت. کاتێکیش خۆی لەگەمەکەدا بکوژرێت، یان بدۆڕێت، ئەوا زۆر بە ئاسانی لە ڕێگا پرتەیەکەوە لە ماوسی کۆمپیوتەرەکەی ژیان لەبەر خۆی وەردەگرێتەوە و دەتوانێت لەسەرەتاوە دەستپێبکات. ئەم حاڵەتە نائیحتمالییە، وامان لێدەکات کە تێگەیشتنێکی تر و وێنایەکی ترمان بۆ مەرگ و نەمری لا دروستببێت. ئێمە لەو گەمانەدا دەتوانین نەمری بۆخۆمان بەرهەمبهێنین و هەڵەو هەڵسوکەوتەکانمان هەمیشە ڕاستبکەینەوە. چیدی هەڵە کوژەر نییە، بە مانا هەقیقییەکەی، چونکە ئیحتیمالی دەستپێکردنەوە و بەردەوامبوونمان هەیە، ئیحتیمالی هەڵسانەوە و ژیان وەبەرهێنانەوەمان هەیە. لەم جیهانەدا هەموو نائیحتیمالییەکان هەموو دەبن بە ئیحتیمال.

بەم چەشنە ئێمە حاڵەتێکی زۆر تایبەتمەندمان بۆ دروستدەبێت. ئەم حالەتەش بریتییە لە تێکچرژانی لەش و تەکنیک. واتە لەش ڕەهەندێکی تەکنیکی بەخۆیەوە دەگرێت، یان دەتوانین بڵێین لەش بەتەکنیکی دەکرێت و تەکینکیش حاڵەتێکی مرۆیی وەردەگرێت، یان بە مانایەکی تر بەمرۆیی دەکرێت. لێرەوە تەکنەلۆژیا دەچێتە حاڵەتێکی ئۆرگانییەوە و جۆرێک لە مانای ژیان وەردەگرێت. هۆکاری ئەم دەرکەوتەش وونبوونی سنوورەکانی نێوان هەقیقەت و فەنتازیایە. لێرەوە هەقیقەت شوناسێکی تر لەخۆی دەگرێت و دەبێت پێناسێکی سەرتاپا نوێی بۆبکەین.

ئینتەرنێت چیدی ئەو نیشتمانە بێشوێنەیە کە هەموو کەسێک دەتوانێت ببێتە هاونیشتمان و نیشتەجێبووی، تاکە پاسەپۆرتێک مرۆڤ لەم جیهانە پێویستی پێیەتی بریتییە لە «ووشەی نهێنی» (passwort). بە پێچەوانەی جیهانی کۆمەڵگای هەقیقی، ئێمە دەتوانین لەم جیهانە

ڤیرتوئێلییەدا زیاد لە کەسایەتییەک و زیاد لە ناونیشانێک و زیاد لە ناوێکمان هەبێت. لەگەڵ کەسانێکدا هەستەکانمان بگۆڕینەوە کە نایاناسین و نەمانبینینون، یان هەر نازانین ناویان چییە و سەر بە چ نەتەوەیەک یان ئایینزایەکن، دەوڵەمەندن یان هەژار، مرۆڤێکی باشە یان خراپ. گوازتنەوەی ئەزموونە مرۆییەکانمان و خواست و ویستەکانمان بۆ ناو دونیای ئەلەکترۆنی، مانای فرەشوناسی کەس و فرەکەسێتی دروستکردنە بۆ تاک، ئەمەش مانای ونبوون یان شاردنەوەی مانا واقیعییەکان دەگەیەنێت.

هەموو تاکێک لەم جیهانە دەتوانێت بە شێوەیەکی ڤیرتوئێلی ببێتە زیاد لەکەسێک.

تاکە مەسافەیەکی واقیعی لە ئینتەرنێدا هەبێت، بریتییە لەوەی کەی دەچیتە ناو ئەم میدیایەو کەی لێی وەدەردەکەویت. واتە سنوور لەم دونیایەدا سنوورێکی سیاسی و جوگرافی نییە، وەکی چۆن ئێمە لە دونیای دەوڵەتە نەتەوەییەکانی ئێستاماندا دەیناسین، بەڵکو سنوور چیدی لە نێوان دوو نیشتماندایە، نیشتمانێکیان پێی دەگوترێت نیشتمانی (online) کە نیشتمانە ڤیرتوئێلییەکەیە و نیشتمانەکەی تر کە پێیدەگوترێت (offline)، کە نیشتمانە هەقیقییەکەمانە. ئێمە تا ئەو چرکەساتەی پێیەکانمان نەنابێتە ناو نیشتمانی ئینتەرنێتەوە (offline)نین، واتە لە جیهانی هەقیقی خۆماندایین و هەر کە چوینە ناو ئینتەرنێتەوە ئەوا دەبین بە (online)، واتە دەبین کەسێکی ڤیرتوئێل.

ئەم دونیا ئۆرگانیزەکراوەی ناو ئینتەرنێت، کۆمەڵگایەکی بەتاک بووە و حەسرەتی تایبەتییشی بۆ بە کۆمەڵبوون هەیە. واتە لێرەوە ئینتەرنێت تەنها گەیاندن و ناردنی پەیام نییە، بەڵکو لە هەمان کاتیشدا دروستکردنی هەستێکی ئۆرگانییە کە ئێمە لە ڕێگایەوە دەبین بە کۆمەڵێکی ڤیرتوئێلی و شوناس و هەستی تایبەتیشمان بۆ دروستدەبێت بەرامبەر بەو کۆمەڵە. چەشنێکی تایبەتی دۆستایەتی و بەرپرسیارێتیمان بەرامبەر ئەو کەسانەی کە لە ڕێگای ئینتەرنێتەوە دەیانناسین، بۆدروستدەبێت و لاپەیدادەبێت.

مێکلوهان لێرەوە یەکەم کەس بوو کە بەگوندبوونی دیگیتالییانەی جیهانی پێناساندین. بۆئەوەی وێنەیەکی بچوک و پوختمان لا دروستبێت، دەتوانین لەم چەند خاڵەدا تێزە سەرەکییەکانی چڕبکەینەوە:

یەکەم: ئەلەکترۆن هیچ سنورێکی سیاسی یان جوگرافی ناناسێت. واتە بڕەڕی سنوورەکان و کیشوەرەکان و دەوڵەتە ناسیۆنالەکانە.

دووەم: مرۆڤەکان لەسەر ئەم بناغەیەوە لە یەکتر نزیکتر دەبنەوە. دانیشتووانی جیهانیش دەبێت بە گوندێکی گلۆباڵ.

سێهەم: ئەم جیهانە، جیهانی هاوکاتی و هاوساتییە. لێرەوە پەیوەندی نێوان زەمەن و شوێن گۆڕانی جەوهەری بەسەردادێت. بەم چەشنە ئێمە چیدی لە جیهانێکدا ناژین کە زەمەن کۆتی شوێن بێت.

واتە ئەم شوێنگە ئەلەکترۆنییە (Cyberspace)ـە لە ڕووی ئابووری و ئێوکۆلۆژی و پەیوەندییەوە کاریگەری تایبەتمەندی بۆ سەر سیستمی پێکەوەژیانی مرۆڤەکان دەبێت.

بە هۆی ئینتەرنێتەوە ئێمە چیدی سەفەرەکانمان لە ڕێگای تۆڕەکانەوە دەکەین و جیهانێک یان کۆمەڵگایەکی ئەلکترۆنی دروستدەبێت، کە تیایدا زانیارییەکان هەمیشە لە گەورەبوون و خێرابوونێکی بەردەوامدان، کەناڵەکان لە زۆربووندان و دەزگاکانیش لە گەورەبووندان.

گەر ئەمانە هەمووی ڕاستبن، دەبێت ئەوە بڵێین کە مێکلوهان لە خاڵێکدا زۆر چەواشە بووە. ئەویش ئەوەیە کە زۆربەی تیۆریستە مۆدێرنیستەکان تێیکەوتوون. ڕاستییەکی بنبڕە، کە ئەم پێشکەوتنە مانای ماڵئاواییکردن لە زۆر شت دەگەیەنێت، بەڵام مانای وونبوون و سڕینەوەی بەربەستە کۆمەڵایەتی و کولتووری و ئەتنییەکان ناگەیەنێت. بە مانایەکی تر، ئەو چەمکەی کە دەڵێت ئەم جیهانە بە هۆی ئەم میدیایەوە مرۆڤدۆستر دەبێت، دوورە لە ڕاستییەوە.

لە کاتێکدا تەکنەلۆژیای نوێ لە تێکشکاندنی بەردەوامی دەزگاکاندایە، کەچی ئەو جیهانەی کە لێی ئاشناین سەقامگیرتر دەبێت. لەو ڕێگایەی کە پێدەگوترێت کۆمەڵگای زانیاری بڕێکی زۆر لە هاوکاری کۆمەڵایەتی و وەلائەتی کۆمەڵایەتی لە بەردەم هێزی ئابووری و سیاسی نێونەتەوایەتی یان «بان ـ نەتەوایەتی»دا وندەبێت یان ووردوخاشدەکرێت.

واتە ئەوانەی (Cyberspace) بە چاوێکی ڕەخنەگرانە دەبینن وای بۆ دەچن کە ئێمە لە بەردەم ملمالانێی دوو چەمکی نوێن؛ هاوکاری و ونبوونی چەمکی هاوکاری، بۆیە ئەو تێڕوانینەی مێکلوهان بە دیدێکی میکانیکی دەبینرێت.

لێرەدا بە کورتی ئەو دیاردە نوێیانە دەستنیشاندەکەم کە ئینتەرنێت لەگەڵ خۆیدا دەیهێنێت.

١ـ ونبوونی گەرمی پەیوەندی مرۆڤایەتی لە فۆرمی ڕووبەڕوو، وە سەرهەڵدانی فۆرمێکی نوێ لە پەیوەندی دیگیتاڵ و ئەلەکترۆنی سارد لە ناو جیهانی (Cyberspace).

٢ـ دروستبوونی سیستەمێکی جیهانی ئەوتۆ کە تیایدا تەنها ئەوانە خێران و بەو شێوەیەش خاوەن دەسەڵات و سەرمایەن، کە تازەترین تەکنیکیان بە دەستەوەیە.

٣ـ ونبوونی وەلائەتی کۆن و دروستبوونی کۆمەڵێکی ئەلەکترۆنی «بێ ـ نیشتمان» کە جگە لە سورد و قازانجی خێرا، هیچی تر نابینن.

٤ـ کورتبوونەوەی دیموکراسی بۆ سەر ئاستی گوتار. واتە بەم تۆربوونە گلۆبالییە چەندە شانسی دیموکراسی زیاد دەکات، هێندەش ئەو بەڤیرتوئێلکردنەی کار و بەرهەمهێنانە، مانای مرۆڤبوون دەگۆڕێت، ماناکانی هۆشمەندی هاوکاری گۆڕانیان بەسەردادێت و بەرژەوەندی هاوبەش دەلالەتی تر وەردەگرێت؛ بەم جۆرە ئەم جیهانی نێت (Net)ـە، جیهانی پێکهاتێکی بەردەوامە لە گۆڕان و پرۆسەیەکی هەمیشەیی گۆڕان و گۆڕانکارییە. کەم نین ئەو زاراوانەی کە لەم چەند ساڵانەی دواییدا کە هەوڵی کۆکردنەوەی ترسەکانی ئینتەرنێتی بۆسەر کۆمەڵگای مرۆڤایەتی تێدا دراوە؛ بۆ نمونە (Cybersdiktatur) یان (Cybersfaschismus).

ڤیریلیۆ و ئێستاتیکای خێرایی

ئەو کایە زانستییەی کە زانای فیزیا، پاول ڤیریلیۆ کاری تێدادەکات بە درۆمۆلگی (Dromolgie) ناسراوە. درۆمۆلگییش کار لەسەر لۆژیکی ڕۆشتن و گوزەر و خێرایی دەکات. مێژووی میدیا، زانستی لەشکر، فیزیک و چەندین بواری تر دەرژێنە ناو ئەم زانستەوە. بەم چەشنە، هەریەک لەم بوارانە دەشێ ببێتە بەشێک لە کایەی درۆمۆلگی.

ئەم جیهانەی ئەمڕۆ ئێمە تێیدا دەژین، جیهانی خێرایی و گەیاندنی زووی دەنگوباس و هەواڵ و نامە و تێبینییەکانە. شۆڕشی پیشەسازی ئەو ڕاستییەی بۆ سالماندین کە هەرچی زیاتر خێرابوونی ماشینەکان، مانای هێندە زۆرتری بەرهەم و لە دوادەرئەنجامیشدا مەبەستی هێندە گەورەترکردنی قازانج دەگەیەنێت. خێرایی، ئەو دەرکەوتە نوێییە کە چیدی هەموو بوارەکانی ژیانمان بە چەشنێک لە چەشنەکان دیاریدەکات و دەبێتە قەدەرێکی کۆمەڵایەتی نوێ، کە ناتوانین خۆمانی لێ دەربازبکەین. ئەو گوتەیەی کە دەڵێت، ئەوەی درەنگ بێت، ژیان سزای دەدات، دەقاودەق لەم دونیایەدا کە خێرایی دەستنیشانکەری هەموو سەرکەوتن و بالادەستییەکە، ڕاستێتی خۆی هەمیشە دەسەلمێتنێت. نزیکترین نموونە جەنگی ئەم دواییەی ئەمریکا و عێراقە. کە تەکنەلۆژیای خێرایی چ ڕۆڵێکی گەورەی لە دووتوێی ئەو جەنگەدا بینی.

خێرایی بۆخۆی لە جیهانی میدیای ئەلەکترۆنی دەبێتە ئامانج، ناوەڕۆک و چەشنی ڕووداوەکان مەسەلەیەک نین، بەڵکو ئەوەی مەبەستە، کێ یەکەم دەنگوباسی پێیە و کێ دەبێتە چاوگی ئەو دەنگوباسە نوێیە. گەورە و بچووکی دەنگوباسەکان ڕۆلی خۆیان لەدەستدەدەن و چیدی ئەوەی مەسەلەیە ئەو زەمەنەیە کە تا دوا ئەندازە کورتدەکرێتەوە بۆ ئەوەی

دەنگوباسەکانی پێداتێپەڕین و بگەنە جێگای مەبەست. بەم چەشنە وەکو ڤیریلیۆ دەڵێت زانیاری بۆخۆی دەبێت بە خێرایی. ئەم خێراییەش گاریگەری گەورە و فەرامۆشنەکراو لەسەر چۆنێتی دیتن و تێگەیشتن و هەست و نەستمان بەجێدەهێڵێت.

ڤیریلیۆ سێ چەشنی شۆڕشی خێراییمان بۆ دەستنیشاندەکات.

یەکەم: شۆڕش لە چەشنی کەرەسەکانی گواستنەوە، کە لەسەدەی نۆزدەوە سەرهەڵدەدات، یان بە مانایەکی دی لە شۆڕشی پیشەسازییەوە دەستپێدەکات، کە مرۆڤ ماشین دروست دەکات بۆ ئەوەی خێرایی بەرهەمبهێنێت. لەم جیهانەدا ئێمە دەمانتوانی تەنها کۆنترۆڵی ئەو ڕووبەرە بکەین کە ماشینەکان تێیدا ئامادەن و کاردەکەن. واتە بە پێچەوانەی گواستنەوەی زانیاری، ئەم خێراییە بە ڕووبەری جەستەوە بەندبوو.

دووەم: شۆڕشی خێرایی تیشک، کە لەسەدەی بیستەمەوە دەستپێدەکات. ڤیریلیۆ ڕای وایە کە بە هۆی ئەم میدیا نوێیەوە ئێمە چەشنێکی نوێمان لە ڕێکخستنی جیهان دروستکرد. پەیوەندی نێوان زەمەن و شوێن گۆڕانکاری جەوهەرییان بەسەردادێت. مرۆڤ لەم سەدەیەدا چیدی کۆتی شوێن نییە و دووریێتی فیزیکی ئەو ڕۆڵەی نامێنی کە لەسەدەی نۆزدەدا هەیبوو. بە پێچەوانەی مێکلوهانەوە، کە میدیا بە گەورەبوونەوەی جەستەی مرۆییمان دەبینێت، ڤیریلیۆ بە تێکشکانی بوونمان لە جیهاندا دەبینێت، چونکی دەرکردنی مرۆڤ لە جیهانی واقیعی و فڕێدانی بۆ ناو جیهانێکی نەناسراو، مانای دابڕانمانە لە واقیعی مرۆیی خۆمان. بۆ نموونە مرۆڤ بە هۆی تەلەفۆنەوە هەموو پەیوەندییەکانی بە جیهانی ماتریالەوە دەدۆڕێنێ. هەموو ڕووداوەکان دەبن بە ڕووداوی هەنووکەیی و خێرایی ڕووناکی وامان لێدەکات کە چیدی ئێمە لە ناو جیهانی تەنها ئێستادا بژین و هەموو خواستەکانیشمان لەناو ئەو جیهانەدا بە واقیعی ببینین. واتە ئەوەی ئێستا نەبێت واقیعییەتی خۆی لەدەستدەدات.

سێهەم: شۆڕشی تەکنیکی ترانسپلانتاتسیۆن (Transplantationstechnik). ڤیریلیۆ وایدەبینێت کە لەم قۆناغەدا مرۆڤ لەوە دەبێتەوە کە باس لە شۆڕش بکات لەدەرەوەی خۆی، بەڵکو شۆڕشەکان و گۆڕانکاییە خێراکان دەچنە ناو لەشی مرۆڤەوە و ئەو وەزیفانە لەلایەن کەرەسەی ئەلەکترۆماگنێتییەوە جێبەجێدەکرێت. بۆ نموونە چاندنی مایکرۆچیپس لە لەشی مرۆڤ. ئەم حاڵەتە نوێیە یەک مانا دەگەیەنێت، ئەویش ئەوەیە کە تەکنیک دەتوانێت زانیارییەکانی خۆی بکات بە ڕۆحی مرۆڤ. لەشی مرۆڤ دەبێت بەو مەوداو شوێنگەیەی کە فەزا ڕۆحییەکەی لەلایەن تەکنەلۆژیاوە پاواندەکرێت.

پاوانکردنی شوێن و زەمەنی شتەکان دەبێت بە کۆڵەکەیەک و خەسڵەتێکی جەوهەری سەدەی نوێمان. ئەم ڕاستییەش لە لای ڤیریلیۆ بە بەرجەستەکراوی لە بواری لەشکر و جەنگدا دەتوانین پەی پێببەین. هەر بۆیە بەڕای ئەو لە دەزگای لەشکردا کە گەورەترین دەزگای کۆمەڵایەتییە و بە جۆرێکی هیولائاسا ئەم کایەیەی بۆخۆی پاوانکردووە، دەکرێت هەندێ لە بیروبۆچوونەکانی تاووتوێبکەین.

کاتێک دەگوترێت پاوانکردنی جیهان لە ڕێگای خێراییەوە وەچنگدەخرێت، مانای ئەوەشە کە لە شان ئەم حاڵەتەدا هێزی پاوانخواز، وەکی جاران پێویستی بە دوو چاو نییە کە لە ڕێگایانەوە تەنها سنوورێکی دیاریکراوی توانای بینینی هەبێت، بەڵکو پێویستی بە چاوێک هەیە کە هەموو شتەکان ببینێت و بزاوتیان دیاریبکات. بۆ ئەم مەبەستەش چاو دەبێت بە کایەیەک بۆ کۆنترۆڵکردن. ئەو چاوەشی کە ئیمکانییەتی تێرکردنی ئەم وەزیفەیەی هەیە، بریتییە لە ساتالایتەکان.

تاوەکو توانای تەکنیک لە دیتنی شتە بچووکەکان گەورەتر بێت، هێندەش توانای بچووککردنەوەی دونیا گەورەتر دەبێت. چاوی ئاسایی لە جیهانی ئێستای لەشکرگەریدا بەس نییە، بۆئەوەی فریای ئەو خێراییە بکەوێت کە لەشکر لەخۆیدا بەرجەستەی دەکات. جیهانی ئەوتۆماتیککراویی چیدی پێویستی بە چاوی ئاسایی نییە، بۆئەوەی شتە هەقیقییەکان ببینی و لە ڕاستییە نهێنییەکان بکۆڵێتەوە. جیهانی ئێستامان لەلایەن چاوەکانی ماشینەوە چاودێریدەکرێت. ئەم جیهانە، جیهانێکە کە بە خێراییەکی سەیر دەتوانێت وێنەو زانیاریمان پێکەوە بۆ بگوازێتەوە. بەبێ لەدەستدانی کات و زەمەن دەتوانێت لە کات و ساتی فەرمان دەرکردنێکدا هەموو ئەو زانیارییانە بە توانای بینینەوە بخاتە بەردەستمان. واتە خێرایی بینین و زانیاری دەچنە ناو یەک قاوغەوە و لەیەک ئان و ساتدا پێکەوە کاردەکەن. بەم چەشنە تەکنەلۆژیای نوێ دەتوانێت ئان و ساتێتی هەقیقەتەکانمان بداتێ. بەڕای ڤیریلیۆ ئەم توانایە قۆناغێکی نوێ لە هێزی بینین بەرهەمدەهێنێت، قۆناغی بێمانابوونی بینینی ئاسایی و قۆناغی ونبوونی کات و شوێن. بینینی ئاسایی، کە بینینێکی مرۆڤانەیە، لەم سەردەمەدا بێنرخدەبێت.

جەنگەکانی ئەم دواییە ئەو ڕاستییەیان ڕوونکردەوە کە لە ڕێگای ڕاکێتی ئاڕاستەکراو بە هۆی ساتالایتەکانەوە، دەتوانرێت لە هەموو کاتێک، هەموو شوێنێک بپێکێت. واتە کۆمپیوتەر و ساتالایت و ئینتەرنێت هەموو پێکرا توانای بینین و کردەی خێرایی بە ڕادەیەک گەورەدەکەن، کە هیچ هێزێک ناتوانێت پێکۆڵیانبکات، گەر خاوەن هەمان تەکنیک نەبێت.

ڤیریلیۆ ڕای وایە کە لەداهاتوودا ناتوانین باس لە زۆنی کاتی جیاوازجیاواز بکەین. بە

بچووکبوونەوەی ڕووبەر و هاوساتێتی لە ڕێگای زانیاری و وێنە، ماناکانی کاتیش گۆڕانی جەوهەری بەسەردا دێت. ڤیریلیۆ ئەم حاڵەتە بە باڵادەستێتی «تیرۆری زانیاری» ناودەبات. ئەو بڕوای وایە کە جیهانی داهاتوو کۆنترۆڵکردنی تەواوی زانیاری کلیلەدراوەکانە و جیهانی چاودێریکردنی تەواوی ژیانی ڕۆژانە و بینی ژیانی ناوەوەی مرۆڤە، واتە ونبوونی فەزای شەخسی. بەم جۆرە دەتوانین بڵێین مرۆڤ دەبێت بەو کەسەی کە لە دونیای سایبەر فاشیزمۆس (Cyberfaschismus) دەژی ئەو بەشەیە کە ڕێگا بە ونبوونی یان کەشفکردنی هەموو ژیانی ڕۆژانەی دەدات.

ڤیریلیۆ لەو هێزە نەبینراوە دەترسێ کە کۆدی دیگیتاڵی لە خۆیدا بەرجەستەدەکات. ئەو، سەردەمی زانیاری بە سەردەمی بۆمبی زانیاری لە قەڵەم دەدات.

بەم چەشنە دەتوانین بڵێین لە جیهانی نوێدا سیاسەتی ئەسیل و گروپی کۆمەڵایەتی ئەسیل مانایان نامێنێ. لەم جیهانە بەئەتۆم بووەدا گەمەکەرە گلۆبالەکان ڕۆڵێ گەورەتر لە دەوڵەت و گروپە لۆکالییەکان دەگێڕن. ئەم جیهانە ئاسمانی فرۆشیارەکانە و بەهەشتی کەپتیالیزمە کە دەسەڵات تێیدا بە جۆرێک کەڵەکە دەبێت کە دەوڵەتی ناسیۆنال مانای نامێنێ.

قەیرانی کۆمەڵگا یان دەوڵەتی ناسیۆنال

یەکێک لە کایگەرییە جەوهەرییەکانی ئینتەرنێت بۆ سەر دونیای سیستەمی جیهانی دەوڵەتی ناسیۆنال بریتییە لەوەی چیدی نەتەوە و دەوڵەتی نەتەوەیی ئەو بوونە پیرۆزەیان نامێنێ کە تاوەکو چرکەساتی پێش دەرکەوتی ئینتەرنێت هەیان بوو. واتە نەتەوە و دەوڵەتەکەی وەکی چەمک دەچێتە ژێر پرسیارەوە. چونکی ئەو تۆڕە نوێیانە دەسەڵاتی دەوڵەتی ناسیۆنال کەم دەکاتەوە و ناچاری دەکات یان دەرگا و پەنجەرەکان هەمووی دابخات کە ناتوانێت، یان دەبێت ببێت بە یەکێک لە گەمەکەرەکان.

ئێمە چیدی لە دونیایەک دەژین کە ناتوانین بە ئاسانی بزانین کێ لە ئەڵمانیادا کڕیارە و چۆن پارەی ئەو شمەکانە لە بانکۆک دەدات کە فرۆشیار لە دونیای دیگیتاڵدا نمایشیدەکات و لە ڕێگای کۆمپیوتەرەوە لە چ بانکێکی ڤیتوئێلدا کە لە ئۆهایۆی ئەمریکادا نیشتەجێیە.

لە جیهانی کۆمەڵگای زانیاریدا دەسەڵات و دەسەڵاتدارێتی دەوڵەتی نەتەوەی لە بچووکبووندایە و ماف و مافی هەلسوکەوتی دەزگا مولتی میدیاکان لە گەورەبووندان. بۆ نموونە لە خۆڕا نییە کە مایکرۆسۆفت لە هەڵپەی کڕینی مافی وێنەدایە لە هەموو دونیادا. واتە

«بانکی وێنە» چیدی لە داهاتوودا دەبێتە ئەو مەنزڵگایەی کە ئێمە بۆئەوەی بتوانین وێنەیەک بڵاوبکەینەوە، دەبێت لای مایکرۆسۆفت بیکڕین یان مافی بڵاوکردنەوە لەو وەربگرین.

بەم جۆرە کلیلی دەسەڵات و دەسەڵاتدارێتی لە دونیای سەدەی ٢١ دا لە جیهانی ڤیرتوئێل و (Cyberspace)دایە. بە کۆمەڵگابوونی ڤیرتوئێلی یان چەشنی بەرهەمهێنانی ڤیرتوئێلی دەبێتە خەسڵەتێکی نوێی ئەم سەدەیەمان. سەدەی ٢١، سەدەی پرۆسەی بە کۆمەڵگابوونی نوێیە. واتە سەدەی گۆڕانی ژیانی کۆمەڵایەتیمانە لە فۆرمە فیزیکییەکەیەوە بۆ فۆرمە «بان ـ فیزییکەکەی. بە ڤیرتوئێلکردنی جیهانی ژیانمان ڕۆژ بە ڕۆژ لەو ژوورانەدا بەرهەمدەهێنرێت کە بە (Cyberspace) ناوزەدمان کردن، واتە بەرهەمهێنان و هامۆشۆی زانیاری و هاتوچۆی پارە چیدی وابەستەی بوونی بە شوێنێکی دیاریکراوەوە نییە کە ئێمە بۆی بچین.
لەناو ئەم جیهانەدا تەنها گروپێک ناچێت بۆ بانکێ، تا پارە بگۆڕێتەوە، یان هامووشۆی پێبکات، یان تەنها گروپێک ناچێت بۆ دەزگایەکی زانیاری بۆ وەرگرتنی یان کڕینی زانیاری، وەکی لە واقیعی کۆمەڵایەتیدا دەیبینین. بەم شێوەیە گۆڕان لە کۆی پەیوەندییەکانی دەسەڵات و جۆری ڕێکخستنی کۆمەڵگا دروستدەبێت.

سیستمی کار چیدی پابەندیی بە شوێنی کارەوە نییە، چونکی دەشی تۆ لە ماڵەوە فەرمانبەر بیت لە دەزگایەکی تەکنەلۆژیای میدیادا کاربکەیت. تێکەڵبوونی ژیانی ڕۆژانە و کار دەبێتە دیاردەی ئەم سەردەمەمان و جۆرێکی نوێ لە کارگەرمان بۆ دروستدەکات کە بە (Teleworker) ناونراوە.

دواسەرنج

بەم چەشنە ئێمە دەتوانین لە چەند خاڵێکدا خەسڵەتی گۆڕانە کۆمەڵایەتی و ئابووری و کولتوورییەکان لە سەدەی کۆمەڵگای زانیاری و «ڤیرتوئێل ـ بوو»دا بەم جۆرە کورتبکەینەوە.

یەکەم: لە دووتوێی بەڤیرتوئێلکردنی ستروکتوری کۆمەڵگاوە جۆرێکی نوێ لە دابەشبوونی کۆمەڵایەتی نوێ لەسەر ئاستی نەتەوەیی و نێونەتەوەیی دروستدەبێت.

دووەم: بە هۆی ڤیرتوئێلکردنی جیهانی جۆری بەرهەمهێنان، بنەمای دەوڵەتی نەتەوەی دەهەژێ و گۆڕانکاری قووڵ لە شێوەی پەیوەندی ئابووری نێونەتەوەیی دروستدەبێت.

سێیەم: بەڤیرتوئێلکردنی بەرهەمهێنان لێشاوێک لە بە عەقڵانیکردنی کارمان بۆ دروستدەکات. بۆ نموونە بۆ دەرهێنانی ڕۆژنامەیەک دەیان کرێکار و کارمەندت دەوێت، بەڵام لە ئینتەرنێتدا ژمارەیان بە پەنجەی دەست دەژمێردرێت. نموونەی ڕۆژنامەی «فرانکفۆرتەر روندشاو»ی ئەڵمانی کە یەک کارمەندی هەیە بۆ بەشی ئینتەرنێتەکەی، لەکاتێکدا بۆ دەرکردنی ڕۆژنامەکە دەیان کارمەند و کرێکاری دەوێت.

چوارەم: دونیا لەم جیهانەدا دابەشدەبێت بۆ براوە و دۆڕاو ئەوانەی بەشدارن و خاوەندارن جیان لەوانەی لە دەرەوەن.

پێنجەم: جۆری ململانێکان گۆڕانیان بەسەر دێت و ململانێی کۆمەڵایەتی نوێ دروستدەبێت وە کێشەی ئێکۆلۆژی (بيئة) نوێ پەیدادەبێ.

شەشەم: بەڤیرتوئێلکردنی جیهان، هۆشمەندی هاوکاری مرۆڤانە تێکدەشکێنێ و جۆرێکی نوێ لە وەلائەت و هاوکاری لە پرۆسەی دروستبووندایە.

حەوتەم: ناعەدالەتی کۆمەڵایەتی لە فۆرم و نۆرمی نوێدا دەبێتە هۆی ئەوەی کە لەم جیهانە بەڤیرتوئێلکراوەدا کێشەی کۆمەڵایەتی و سیاسی و ئاسایشی نوێمان بۆ دروستبێت کە تیایدا ئاسۆکان هێشتا نادیارە.

لە کۆتاییدا دەتوانین ئیشکالییەتی بابەتی دەسەڵات و دەسەڵاتداریتی لە ئینتەرنێتدا و ئەگەرە دڵخۆشکەرەکانی لە پرۆسەی بەکۆمەڵگابوونی نوێدا لە سێ خاڵدا کۆدەبنەوە.

یەکەم: ئینتەرنێت بەرەو بە دیموکراسیبوونی بونیادە کۆمەڵایەتییەکانمان دەبات. چونکی لەسەر ئاستی جیهانی، مرۆڤەکان بە یەکترەوە دەبەستێ و جۆرێک لە دیموکراسی ڕاستەوخۆ دروستدەبێت.

دووەم: ئینتەرنێت ئاوێنەیەکی جیهانی ڕاستەقینەی ئێمەیە. واتە پەیوەندییەکانی دەسەڵاتداریتی لە حەقیقەتدا چۆنە ئەوا لە ئینتەرنێتدا لە ڕووبەرێکی ڤیرتوئێلدا بەرجەستەدەبێت؛ واتە دەسەڵاتی جیهانی واقیعی کۆمەڵایەتیمان خۆی دووبارە لە جیهانێکی دیگیتالیدا (digital) بەرهەمدەهێنێتەوە کە ئینتەرنێتە.

سێیەم: ئینتەرنێت وەکی بەشێک یان جومگەیەکی دانەبڕاوی بە ڤیرتوێلکردنی بوونە، سیناریۆیەکی دیسپۆتییە (ئیستبدادیە) کە بەرەو پتر قووڵبوونەوەی پەیوەندییەکانی دەسەڵاتداریتیمان دەبات و گۆڕانکاری چۆنێتی لە پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا دروستدەکات.

چوارەم: ئینتەرنێت شێوەیەکی نوێ لە مانای گروپ و دەستە و تاک و تاکێتی بەرهەمدەهێنێت. واتە چەشنێکی نوێ لە کۆمەڵ و کۆمەڵگا و چەمکی مرۆڤبوون و تاکبوون سەرهەڵدەدا، کە لە دووتوێیاندا ماناکانی هاوکاری و هاووڵاتێتی و بەرپرسیارێتی تیایدا گۆڕانی گەورەیان بەسەردا دێت.

مێکلوهان ڕاستدەکات کاتێک دەڵێت «میدیا پەیامێکە»، بەڵام کارەسات لەوەدایە کە رەهەندەکانی خێرایی تەکنەلۆژیا لەم جیهانە ڤیرتوئێلەدا بەرەو ئەوەمان ببات کە میدیای نوێ ئەو پەیامە بێت کە موژدەی وونبوونی مرۆڤی پێ بێت.

سەرچاوەکان

1- Virilio, Paul: Ästhetik des Verschwindens. Berlin 1986.
2- Virilio, Paul: Fluchtgeschwindigkeit. München, Wien 1996.
3- Marshall McLuhan: The Gutenberg Galaxy, 1962.
4- Kloock, Daniela; Spahr, Angela: Medientheorien. Eine Einführung, 2., korr. Und erw. Aufl., München 2000